

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

**Голіней Г. М., Грод І. М., Кравець Н. Я.,
Майорова О. Ю., Крижановська М. А.,
Москалюк Н. В., Прокоп'як М. З., Шевчик Л. О.**

НАРИСИ ФАУНИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Монографія

За редакцією канд. біол. наук Шевчик Л. О.

Тернопіль
2022

УДК : 591.9 (477 - 89Под)
Н 28

Рецензенти: кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник **В. Б. Різун**
доктор медичних наук, професор **Л. Я. Федонюк**
доктор біологічних наук, професор **Н. М. Дробик**

Рекомендовано
Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 1 від 30 серпня 2022 р.)

Нариси фауни Західного Поділля : монографія / Колектив Н 28 авторів; за редакцією Л. О. Шевчик. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2022. – 164 с.

ISBN 978-617-8060-07-7

Монографія «Нариси фауни Західного Поділля» є важливим базовим етапом дослідження фауни Західного Поділля, що зводиться до реєстрації таксонів (ентомофауни, малакофауни, іхтіофауни, герпетофауни, орнітофауни тощо) на обраній території, опису, систематизації та до первинного аналізу зібраної інформації. Також дозволяє виявити рідкісні уразливі види та види, що реально або потенційно важливі для господарської діяльності. На підставі проведених досліджень можливі прогнози щодо змін у локальних фаунах різних регіонів України. Вивчення регіональної фауни Західного Поділля було б не повним без усестороннього вивчення методологічних основ формування компетентностей майбутніх вчителів у організації та проведенні навчально-дослідницької діяльності молодих фахівців.

Видання буде корисним для роботи органів виконавчої влади та самоврядування, буде цікавим для діяльності наукових установ, представників ЗМІ, громадських організацій, викладачів, студентів та окремих громадян, небайдужих до збереження та охорони довкілля.

ISBN

©ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022
©ТНМУ ім. І. Я. Горбачевського, 2022
© ФОП Осадца Ю.В., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. Фізико–географічна характеристика Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	7
РОЗДІЛ 2. Безхребетні фауни Західного Поділля	17
2.1. Видове різноманіття антофільних комах Західного Поділля (Н. Я. Кравець)	17
2.2. Моніторинг поширення карантинних видів комах (Insecta) (М. З. Прокоп'як)	42
2.3. Моделювання динаміки коливання біомаси та продуктивності популяції виноградного слимака (<i>Helix pomatia</i> Linnaeus, 1758) у складі лісового біоценозу (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	63
РОЗДІЛ 3. Хребетні фауни Західного Поділля	68
3.1. Екологічна характеристика іхтіофауни водойм м. Тернополя (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	68
3.2. Еколого-фауністична характеристика земноводних та плазунів Західного Поділля	79
3.2.1. Земноводні Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	79
3.2.2. Сучасний стан популяції зеленої ящірки (<i>Lacerta viridis</i> Laurenti, 1768) Тернопілля (Л. О. Шевчик, Г. М. Голіней)	86
3.3. Сучасний стан орнітофауни природних біотопів Західного Поділля (Г. М. Голіней, Л. О. Шевчик)	93
3.3.1. Стан орнітофауни антропогенно змінених ділянок Західного Поділля (на прикладі екотонів Тербовлянського району Тернопільської області)	94
3.3.2. Видовий склад та поширення представників рядів Соколоподібні (Falconiformes) і Совоподібні (Strigiformes) у Тербовлянському районі Тернопільської області	104
3.3.3. Особливості розмноження та екологія ластівки сільської у Західному Поділлі	107

3.4. Сучасний стан теріофауни заходу України (<i>Л. О. Шевчик</i>)	114
3.4.1. Таксономічна структура фауни мікротерій	116
3.4.2. Зоогеографічна приуроченість мікромаммалій.....	118
3.4.3. Біогеографічне різноманіття гризунів.....	120
3.4.4. Територіально-біотопне поширення гризунів.....	121
РОЗДІЛ 4. Особливості збереження фауни в межах природно-заповідного фонду Тернопільської області (<i>О. Ю. Майорова, М. А. Крижановська</i>)	133
РОЗДІЛ 5. Компетентнісний підхід при викладанні навчальної дисципліни «Зоологія» у майбутніх учителів природничого профілю в контексті сучасного освітнього простору (<i>Н. В. Москалюк</i>).....	140
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ МОНОГРАФІЇ	163

РОЗДІЛ 4

Особливості збереження фауни в межах природно-заповідного фонду Тернопільської області

(О. Ю. Майорова, М. А. Крижановська)

Антропогенні зміни біосфери призвели до негативних наслідків для природного середовища майже на всій території України. В зв'язку з цим особливу тривогу викликають факти, які свідчать про неспроможність самовідновлення популяцій рідкісних і зникаючих видів до їхнього первинного стану. Тому, питанням збереження видового різноманіття природної флори та фауни України на сучасному етапі приділяється значна увага. В усіх регіонах країни проводяться наукові дослідження, створюються кадастри рослинного та тваринного світу, а також нові заповідні об'єкти, проводяться популяційні дослідження раритетних видів тощо. Це пов'язано з тим, що саме рідкісні види є найменш конкурентно-здатними і при несприятливих умовах першими зникають із складу екосистем. Важливою умовою збереження видового різноманіття України є ведення кадастру біорізноманіття, Червоної книги України, складання списків видів та охорона цих видів, в тому числі тих, що потребують охорони не лише на державному рівні, а й на міжнародному; формування якісної та дієвої мережі природно-заповідного фонду (ПЗФ). Тернопільщина, як частина території України, яка підпорядковується загальнодержавній програмі формування національної екомережі України, потребує дослідження стану ПЗФ області, особливостей охорони рослинного та тваринного світу, а також розробки наукових основ збалансованого природокористування її ресурсами.

Фактичним матеріалом до написання роботи була фахова література; державна документація; матеріали Реєстру ПЗФ території Тернопільської області; статті за тематикою; власні польові дослідження та ін. Оцінку ПЗФ області проводили за допомогою комплексу критеріїв, які визначив Ю. М. Грищенко (2000) [1]. Фауністичну значущість територій оцінювали за наступними показниками: кількість видів Червоної книги України; кількість видів фауни області, які охороняються в рамках міжнародних угод, ратифікованих Україною.

ПЗФ Тернопільської області станом на 1 січня 2020 року має у своєму складі 643 об'єкти. Фактична площа ПЗФ області (без урахування площі тих об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних територій) – 123347,8299 гектарів [4]. Розподіл площ територій та об'єктів окремих категорій в ПЗФ області нерівномірний. Наприклад, частка площі природного заповідника, 2 національних природних парків, 3 регіональних ландшафтних парків і 132 заказників складає близько 98 % ПЗФ; заповідних об'єктів інших категорій (505 одиниць) – біля 2 %. Це вказує на переважання у структурі ПЗФ невеликих за площею пам'яток природи, частка яких складає 73,4 % загальної кількості об'єктів, в той час як площа лише 1,69 % від площі ПЗФ області (рис. 4.1).

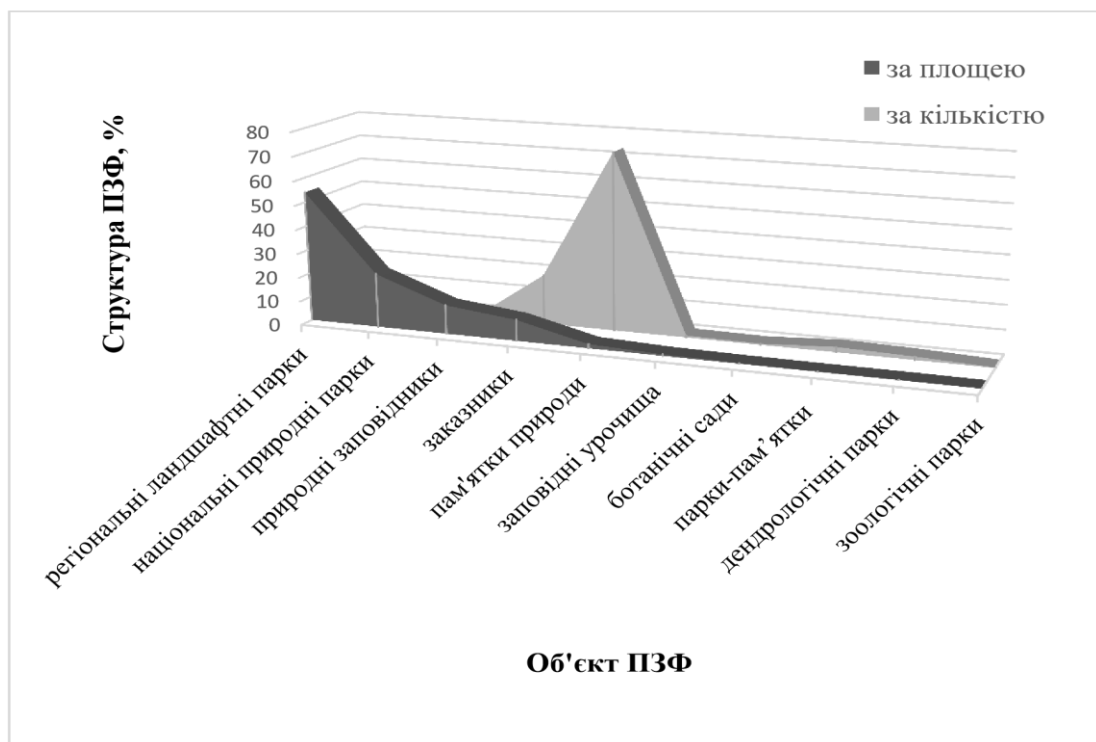

Рис. 4.1. Структура мережі природно-заповідного фонду Тернопільської області в розрізі основних категорій за кількістю та площею (станом на 1.01.2020 р.).

Впродовж 1990–2020 рр. відмічено істотне збільшення кількості (на 236 одиниць) заповідних територій, однак це мало вплинуло на збільшення площі ПЗФ (лише на 21,34 тис. га): впродовж 2000–2020 рр. в області було створено лише два об'єкти площею понад 500 га: Національний природний парк (НПП) «Кременецькі гори»

(6951,2 га) та НПП «Дністровський каньйон» (10829,17 га). Усі інші новостворені заповідні території мають площу від 0,01 га до 50 га і орієнтовані на збереження окремих природних об'єктів та видового різноманіття в межах невеликих ділянок їхніх ареалів.

Така структура ПЗФ області і визначає наступні характеристики ПЗФ Тернопільщини. Відсоток заповідності області, тобто відношення площі ПЗФ до загальної площі області, станом на 1 січня 2020 року є низьким і становить 8,92 %, а відсоток суворої заповідності – лише 0,69 %. Показник суворої заповідності забезпечується заповідними об'єктами з режимом першої категорії (природні заповідники та заповідні зони біосферних заповідників), а серед таких на території області є лише 1 – природний заповідник «Медобори». Показник щільності об'єктів ПЗФ, тобто відношення загальної кількості природно-заповідних об'єктів до загальної площі території, становить 4,7 об'єкти/100 км² і є досить високим показником. Середнє значення показника щільності об'єктів ПЗФ по Україні 1,08 об'єкти/100 км² [6].

Індекс інсуляризованості ПЗФ області становить 0,49: 0,04 – за площею природно-заповідних територій; 0,94 – за кількістю природно-заповідних територій. Високий індекс інсуляризованості вказує на фрагментарність і подрібненість пам'яток природи області. У реєстрі заповідних територій і об'єктів за 2019 р. із 469 пам'яток природи 348 мають площі менше 2 га, що складає 56 % загальної чисельності об'єктів. Американський геоеколог Р. Форман стверджує, площа природної рослинності у 2 га є критично мінімальною для біоцентру карликового типу. Тобто, у ПЗФ області 56 % заповідних об'єктів не спроможні здійснювати позитивне збереження біорізноманіття через свою малу площу [цит. за 1].

Розподіл по території області об'єктів ПЗФ загальнодержавного та місцевого значень є відносно рівномірним і нами оцінений у 2 бали з 3. Ступінь ландшафтної репрезентативності області нами оцінений теж у 2 бали з 5, тобто задовільний.

Наприклад, не зважаючи на те, що Тернопільська область розташована у лісостеповій природній зоні зі значним потенціалом лісових ресурсів охорона лісів області представлена не найкращим чином. При 33 % залісненості території Бережанського району

Тернопільської області, частка його заповідних територій складає всього 5,46 %, за умови, що більшість лісів мають високий рекреаційний потенціал [11].

Тваринний світ Тернопільської області представлений лісовими та степовими видами. В області зареєстровано 412 видів хребетних, які належать до 242 родів, 97 родин, 37 рядів і 6 класів. Негативні антропогенні чинники впливу на довкілля призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Останнім часом збільшується кількість видів фауни, які потребують охорони (табл. 4.1).

Таблиця. 4.1

Динаміка кількості видів тварин, що охороняються [2–4; 8, 9]

Вид охорони	Кількість видів, од.					
	2010	2012	2014	2016	2018	2019
Кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України (2009)	143	143	143	195	202	204
Кількість видів тварин, занесених до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES)	36	36	36	68	69	69
Кількість видів тварин, занесених до додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція)	191	191	191	306	332	332
Кількість видів тварин, занесених до додатків Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, CMS)	24	24	24	34	34	34
Кількість видів тварин, що охороняються відповідно до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA)	38	38	38	39	40	40
Кількість видів тварин, що охороняються відповідно до Угоди про збереження кажанів в Європі (EUROBATS)	18	18	18	23	24	24
Види фауни, занесені до Європейського Червоного списку				32	32	35

Станом на 1 січня 2020 року на території області охороняється 441

вид тварин, з них 204 види занесені до Червоної книги України (2009) (2,4 % від загальної кількості видів області), в тому числі птахів – 133, ссавців – 34, риб – 13, комах – 36, плазунів – 5, земноводних – 1, червів – 1. [7]. Велика кількість видів фауни області охороняються в рамках міжнародних угод, ратифікованих Україною: Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), Конвенція про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, CMS), Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA), Угода про збереження кажанів в Європі (EUROBATS). Як показано у таблиці 4.1, кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України (2009), за останні 10 років збільшилася у 1,4 рази, а занесених до додатків Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі – у 1,7 рази.

В межах області 19 видів фауни, занесених до Червоної книги України, зникло [10]. Серед них білуга чорноморська, пелікан кучерявий, орел степовий, сип білоголовий, дрохва, перев'язка звичайна та ряд інших [5].

З метою охорони, відтворення та відновлення тваринного світу, в тому числі мисливської фауни, в області створено 31 загально-зоологічний заказник місцевого значення загальною площею 47809 га, як постійно діючі відтворюючі ділянки, на територіях яких створюються умови для відтворення різноманіття видів тварин, природних фітоценозів. Полювання на цих ділянках заборонено. Також, на території області заборонено відстрілювати лося, оленя, білку, фазана, сіру куріпку, яструба-перепелятника. Під особливу охорону користувачами мисливських угідь взято поселення видри річкової. Це сприяло збільшенню їх поголів'я з 349 особин у 2009 році до 482 особин у 2018 році. На сьогодні в угіддях можна зустріти полоза лісового, мідянку звичайну, вужа. З метою охорони та відтворення стерляді і вирезуба, яких занесених до Червоної книги України, в області створено 2 іхтіологічних заказники місцевого значення.

З усього вище написаного, впливають проблеми та прогалини у

формуванні ПЗФ області, спроможного забезпечити раціональне та ефективне відтворення і збереження ландшафтів, унікальних природних об'єктів, цінних та рідкісних представників фауни: низькі відсотки заповідності та суворої заповідності; високий індекс інсуляризованості, низький ступінь ландшафтної репрезентативності; нерегульована та несанкціонована антропогенна діяльність.

Тому, для ефективного функціонування мережі ПЗФ і збереження ландшафтного та біотичного різноманіття на території Тернопільської області ми пропонуємо такі напрямки розвитку: збільшити площу ПЗФ регіону до середнього показника в Європі (15 %), за рахунок створення нових та розширення існуючих природно-заповідних об'єктів місцевого та загальнодержавного значення; оптимізації землекористування (до 50 га), що передбачає унормування його розмірів, правового статусу, досягнення відповідних економічних параметрів, врегулювання ландшафтних та екологічних аспектів і таким чином зменшення частки екологічно нестабільних територій в ПЗФ Тернопільщини; створити умови для збереження, відновлення та збалансованого використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду для формування економічного середовища та розвитку сфери зайнятості населення в регіоні; зменшити антропогенне навантаження на території ПЗФ, шляхом контролю за дотриманням правил поведінки на території природно-заповідних об'єктів та адміністративних стягнень за ці порушення; підвищити рівень обізнаності населення про туристичні та освітні послуги, які надають природоохоронні території.

Список використаних джерел

1. Грищенко Ю. М. Основи заповідної справи: навч. посібник. Рівне : РДТУ, 2000. 239 с.
2. Екологічний паспорт. Тернопільська область / Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації. Тернопіль, 2018. 128 с. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017 (дата звернення: 21.07.2020).
3. Екологічний паспорт. Тернопільська область / Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної

адміністрації. Тернопіль, 2019. 117 с. URL: <http://ecoternopil.gov.ua/images/OVD/ecopasport2018.pdf> (дата звернення: 4.08.2020).

4. Екологічний паспорт. Тернопільська область / Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації. Тернопіль, 2020. 165 с. URL: http://ecoternopil.gov.ua/images/Stan_dovkillya/ecopasport2019.pdf (дата звернення: 14.08.2020).

5. Звіт «Про стратегічну екологічну оцінку проєктів Стратегії розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки та Плану заходів з її реалізації у 2021–2023 роках» / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2019. 100 с.

6. Ковальчук І. П., Андрейчук Ю. М., Жданюк Б. С. Природно-заповідний фонд території Мізоцького кряжу: сучасний стан, його картографічна модель, шляхи оптимізації функціонування. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2012. № 9. С. 374–381.

7. Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ): наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 29 від 19.01.2021 " URK : <https://mepr.gov.ua/documents/3327.html> (дата звернення: 01.03.2021).

8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2015 році / Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації. Тернопіль, 2016. 223 с.

9. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2018 році / Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації. Тернопіль, 2019. 237 с.

10. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. К. : Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.

11. Царик Л., Бакало О., Царик Н. Щодо тенденцій і проблем розвитку заповідної справи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. 2014. № 2. С. 184–188.